

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 6 (Aralık/December 2021), s. 268-284.
Geliş Tarihi-Received: 27.11.2021
Kabul Tarihi-Accepted: 15.12.2021
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1029116

Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe Divanlarında Sarılık Hastalığı ile İlgili Kullanımlar*

The Uses of About The Jaundice in Ali Shir Navayi's Turkish Diwans

Nesibe YAZGAN USLU**

Öz

Ali Şîr Nevâyî (9 Şubat 1441 / 3 Ocak 1501), şair ve devlet adamı kimliğiyle Türk dili ve kültürüne büyük katkıda bulunmuştur. Çeşitli ilim dallarındaki bilgisini, şairlik yeteneğiyle birleştiren Ali Şîr Nevâyî, şekil ve muhteva yönünden çağını aşan eserler kaleme alarak Türk İslam edebiyatının zirve şahsiyetlerinden biri olmuştur. Ali Şîr Nevâyî'nin eserleri, dilsel ve edebi zenginliklerinin yanı sıra tarih, sosyoloji, kozmoloji ve halk hekimliği gibi alanlarda da dikkat çekici malzemeler barındırmaktadır. Ali Şîr Nevâyî'nin eserlerindeki bu zengin muhteviyat, araştırmacıların da dikkatini çekmiş ve son yıllarda Nevâyî'nin şiirleri disiplinlerarası çalışmaların önemli bir parçası hâline gelmiştir. Bu noktadan hareketle, bu makalede klasik Türk edebiyatı ve Çağatay edebiyatındaki şiir ve tabâbet ilişkisi hakkında bilgi verilerek Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarında sarılık hastalığını nasıl ele aldığı incelenecektir. Bu inceleme ile amaçlanan sarılık hastalığı hakkında Nevâyî'nin Türkçe divanlarına yansıyan halk inanışları ve halk hekimliği pratiklerinin, günümüzdeki inanç ve uygulamalara nasıl ve ne ölçüde dönüştüğünü tespit edebilmektir.

Anahtar kelimeler: Ali Şîr Nevâyî, Çağatay edebiyatı, tabâbet, halk hekimliği, sarılık.

Abstract

As a poet and a statesman Ali Shir Navayi (9 February 1441-3 January 1501), has contributed greatly to Turkish language and culture. Ali Shir Navayi has combined his expertise of various science and his poetic ability in his works which were splendid as form and content. So he is one of the greatest poet of Turkish-Islamic literature. Ali Shir Navayi's works contain remarkable materials in fields such as history, sociology, cosmology and folk medicine, as well as linguistic and literary riches. This rich content in his works has attracted the attention of researchers and his poems have become an important part of interdisciplinary studies in recent years. From this point of view, in this article, information about the relationship between poetry and medicine in classical Turkish literature will be given and the usages related to jaundice in Ali Shir Navayi's Turkish diwans will be examined. The aim of this study is to determine how and to what extent the folk beliefs and folk medicine practices, which are reflected in Navayi's Turkish diwans about jaundice, have transformed into today's beliefs and practices.

Key words: Ali Shir Navayi, Chagatai literature, the art of medicine, folk medicine, jaundice.

* Bu makalenin yazılma fikrine vesile olan ve makaleyi okuyup değerli görüşlerini benimle paylaşan değerli hocam Prof. Dr. Mücahit Kaçar'a çok teşekkür ederim.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Programı, e-posta: nesyazgan@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7327-4040>.

Giriş

Türk dilinin ve Türk edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biri olan Ali Şîr Nevâyî, etkileri günümüze kadar devam eden ölümsüz eserler kaleme almıştır. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Ali Şîr Nevâyî, 17 Ramazan 844 (9 Şubat 1441) tarihinde Herat'ta doğmuştur (Kut, 1989, s. 449). Çağatay sultanı Hüseyin Baykara ile yakın arkadaş olan ve Hüseyin Baykara ile beraber iyi bir eğitim alan Ali Şîr Nevâyî, devletin önemli kademelerinde uzun yıllar görev yapmış ve 3 Ocak 1501'de Herat'ta vefat etmiştir (Karaörs, 2006, s. VIII).

Türkçe ve Farsça eserler kaleme alan Ali Şîr Nevâyî, Türkçe şiirlerinde Nevâyî; Farsça şiirlerinde ise Fânî mahlasını kullanmıştır. Nevâyî'nin, Orta Asya Türk diline katkılarının dolayı Çağatay Türkçesine "Nevâyî dili" denmektedir. Nevâyî, klasik şiire Türk kültürünü ve sosyal hayatını yansıtan yerli özellikler kazandırmıştır. Osmanlı şairlerinin üstat kabul ettiği ve övgüyle bahsettiği Ali Şîr Nevâyî'nin şiirlerine XV. yüzyıldan bugüne dek pek çok nazire yazılmıştır (Kut, 1989, s. 450).

Küçük yaşta şiir yazmaya başlayan Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe ve Farsça şiirleri mevcuttur. Manzum eserlerinin yanı sıra mensur eserler de kaleme alan Nevâyî'nin eserleri zengin bir muhtevaya sahiptir. Hamse sahibi olan Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı ilk Türkçe şuara tezkiresinin de müellifidir (Kartal, 2000, s. 24).

Ali Şîr Nevâyî'nin, farklı zamanlarda farklı isimlerle oluşturduğu 7 Türkçe, 1 Farsça Divanı vardır. Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanları *Hazâ'inü'l-Meânî* adında bir külliyyat meydana getirmiş ve bu külliyyat Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmıştır. Bu makalede yer alan Ali Şîr Nevâyî'ye ait şiir örnekleri Türk Dil Kurumu külliyyatı içerisindeki *Garâibü's-Sıgar*, *Nevâdirü's-Şebâb*, *Bedâiyü'l-Vasat* ve *Fevâidü'l-Kiber* adlı Türkçe divanlardan alınmıştır. Makale sınırları içerisinde bu eserlerden bahsedilirken eser isimleri kısaltılarak verilecektir¹.

1. Klasik Türk Edebiyatında Hastalık Kavramı ve Tabâbet

İnsan hayatında ve insanlık tarihinde hastalıklar her zaman var olmuştur. Bu hastalıklar bazen salgın boyutuna ulaşmış bazen de kanser gibi uzun süre tanısı konamadan ve kesin tedavisi bilinemedi insanlığı etkilemeye devam etmiştir. Hastalıkların ortaya çıkışları, tedavi şekilleri ve topluma etkileri tıp ilminin konusudur. Tıp ilmi pek çok ilim dalıyla ilişkilidir ve bu ilim dallarından biri de edebiyattır.

Tıp, Türk kavimlerinde tarih boyunca kendine özgü bir geleneği olan, yarı gizli ve emanetlerle devredilen bir ilim olmuştur (Uysal, 2020, s. 375). Türk tıp tarihi genellikle İslam öncesi dönem, İslami dönem ve Batı'ya yöneliş dönemi olarak üç aşamada ele alınmaktadır (Bayat, 2016, s. 236). Özellikle Uygurlar; tıp alanında çok ilerlemiş ve tıbbı dair bilgi birikimi ve deneyimlerini yazıya geçirmişlerdir (Uysal, 2020, s. 379). Bu açıdan Uygur tıp tarihi metinleri dikkate değerdir.

Edebiyat tarihimizde tıp konulu pek çok manzum ve mensur eser mevcuttur; ayrıca müstakil birer tıp eseri olmasa da ağırlıklı olarak tıbbi meseleleri konu edinen çok sayıda eser mevcuttur. Tıp ilmini konu edinen eserlerin yanı sıra bizzat tıp ilmiyle ilgilenen ve tabip olan pek çok şair ve yazar da vardır. Şair tezkirelerinden edinilen bilgilere göre divan şiiri geleneğinde tabiplik mesleğine mensup 21 şair bulunmaktadır (İsen, 1997, s. 225). Mesleği tabiplik olmasa da beşeriyetin önemli bir unsuru olduğu için

¹ Bu makalede incelenen divanlar için kullanılan kısaltmalar ve kaynaklar şu şekildedir: Kısaltmalar: *Garâibü's-Sıgar*: GS (Kut, 2003); *Nevâdirü's-Şebâb*: NŞ (Karaörs, 2006); *Bedâiyü'l-Vasat*: BV (Türkay, 2000); *Fevâidü'l-Kiber*: FK (Kaya, 1996).

hastalıkları, hastalıkların tedavi şeklini ve hastalıklarla ilgili halk inanışlarını eserlerine yansıtan pek çok şair ve yazar da vardır. Klasik Türk edebiyatında bu örneklerle sıkça rastlanmaktadır.

Klasik Türk edebiyatında günümüzdeki tıp ilminin karşılığı olarak “tabâbet” kelimesi kullanılmaktadır². Klasik Türk edebiyatındaki tıp telakkisine göre hastalıkların sebebi vücudun temelini oluşturan “ahlât-ı erbaa” dengesinin bozulmasıdır (Kemikli, 2007, s. 24). “Ahlât-ı erbaa” vücutta bulunan kan, balgam, sevdâ ve safranın meydana getirdiği dört hıltın adıdır. Bu sıvıların hepsi vücuttaki bir bölgeye karşılık gelir ve bunların artması o bölgede hastalık oluşmasına sebep olur (Kaçar ve Akdağ, 2015, s. 48).

Gerek klasik Türk edebiyatında gerekse genel olarak dünya edebiyatında şiirin tabâbet kavramıyla; şairin de tabip kavramıyla ilintili olduğu görülür. Bu durumun bazı ontolojik sebepleri vardır. Batı kültüründe tabâbetin temelini tapınak kavramından doğduğu; Doğu kültüründe ise tabâbetin dini çevreler içerisinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Aynı şekilde İslamiyet öncesi Türk toplumunun önemli bir figürü olan şamanların da hem tabip ve şifacı hem de şair ve müzisyen kimlikleri vardır (Kemikli, 2007, s. 20-21). Şiir ve tabâbet ilişkisini bu bilgiler ışığında değerlendirmek ve metinleri bu ilişki dâhilinde okumak şiirlerin anlam dünyasına girebilmemizi kolaylaştıracaktır.

2. Sarılık Hastalığı ve Klasik Türk Edebiyatındaki Kullanımları

Klasik Türk edebiyatında hastalıklarla ilgili kullanımlara sıklıkla rastlanır. Sarılık, sıtma, sinüzit, baş ağrısı, üşütme, zehirlenme, göz hastalıkları ve psikolojik rahatsızlıklar beyitlerde sıkça dile getirilmektedir (Yeniterzi, 1998, s. 94).

Tıbbî bir terim olarak sarılık, kandaki bilirubin adlı maddenin normalden fazla olması sonucu sklera (gözün beyaz kısmı) ve derinin sarı renkte olması durumudur (Binay, 2019, s. 71). Sarılığın belirtileri hâlsizlik, iştahsızlık, mide bulantısı ve kısa süreli ateştir (Yurttaş, 2015, s. 287). Sarılık halk arasında bir hastalık olarak bilinse de aslında tıbbi açıdan başlı başına bir hastalık olarak değil; başka bir hastalığın belirtisi olarak değerlendirilmektedir.

Klasik Türk edebiyatında “yerekân”, “yarakân” ve “yarakan” kelimeleriyle ifade edilen sarılık hastalığı, genellikle aşkın aşk hastalığından sararan yüzünü ve bedenini ifade etmek için çeşitli lafız ve mana sanatlarıyla birlikte kullanılmaktadır. Sarılığın en önemli belirtisi yüzün ve vücudun sararmasıdır. Divan şairleri bu durumu renklere yüklenen sembolik anlamla birleştirerek beyitlerine yansıtmıştır. Klasik şiirin dünyası ve renklere yüklenen sembolik anlam birlikte düşünüldüğünde, sarılık hastalığıyla ilgili beyitlerin daha çok âşıkların hâlini anlatmada ve sonbaharı betimlemede karşımıza çıktığı görülmektedir (Şahin, 2011, s. 36). Emrî, Şeyhî ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin şiirlerinden alıntılanan aşağıdaki beyitler de bu durumun güzel birer örneğidir:

*Cismüm k'ihâta kıldı anı Emrî sarılık
Ol râ-durur ki ortaya almışdur anı zerd* (Emrî, G. 69/5)

Ey Emrî! Bedenimi sarılık hastalığı çepeçevre kapladı. Bu haliyle zerd (sarı) kelimesinin râ harfini ortasına almasına benzer (Alvan, 2005, s. 109).

*Hûn-ı dil ider nakşımı kanı eger ol yaşı
Aslı hafakândur nişe rengüm yarakandur* (Şeyhî, G. LXVIII/3)

² Klasik Türk edebiyatında tabâbet unsurlarının kullanımıyla ilgili Meryem Güler'in yüksek lisans çalışmasına bakılabilir: Meryem Güler, Divan Şiirinde Tabâbet Unsurları, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi) Erzincan, 2020.

Gözyaşı, kalbimin kanı ile (yüzümde) izler bırakıyorsa ve bunun aslı hafakansa, o zaman benim benzim niçin sarıdır? (Kocabaş, 2019, s. 176).

*Gül oynadı hafakân zâhir oldu bülbülde
Hazân varaklarının ekserinde var yarakân (Gelibolulu Mustafa Âlî K. 50/10)*

Gül hareket edince bülbülde yürek çarpıntısı oldu. [Zira] sonbahar yapraklarının çoğunda sarılık vardır.

Klasik Türk edebiyatı metinlerinde sarılık hastalığının mecazi yönü kadar bu hastalık çevresinde gelişen halk inanışları ve halk hekimliği pratikleri de önemli yer tutmaktadır. Sarılık hastalığına yakalananların üzerlerinde kehribar taşı taşıması (Toprak, 2017, s. 70; Argunşah, 1999, s. 197), sarılık otu olarak bilinen şahterenin (Kaya, 2015, s. 306) ve ak hindiba bitkisinin (Kaya, 2015, s. 303) sarılık tedavisinde kullanılması gibi durumlar klasik edebiyat metinlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

3. Sarılık Hastalığı ve Çağatay Edebiyatındaki Kullanımları

Çağatay Türkçesi, XI. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam eden Orta Asya Türk-İslam yazı dilinin üçüncü safhasını teşkil etmektedir. Karahanlı ve Harezmi yazı dillerinin devamı niteliğindeki Çağatay Türkçesi, Ali Şîr Nevâyî döneminde klasik hüviyetini kazanmıştır (Eckmann, 1960, s. 41). Bu durumun bir sonucu olarak da hem Ali Şîr Nevâyî'nin eserlerinde hem de genel olarak Çağatay edebiyatı metinlerinde bu tarihsel birikim ve kültürel zenginlik açıkça görülmektedir.

Çağatay edebiyatında da tıpkı klasik Türk edebiyatında olduğu gibi şair, şiir ve tabâbet kavramları arasında yakın bir ilişki vardır. Ömer Kerim Nevbetî (Yılmaz, 2014, s. 24; Öger, 2020) ve Tabibî (Eckmann, 1996, s. 210-16) gibi tabâbetle uğraşan ve mesleği tabiplik olan pek çok şair vardır. Aynı şekilde klasik Türk edebiyatında olduğu gibi Çağatay edebiyatında da müstakil tıp metinleri ya da edebi metinlerin içinde değinilen tabâbet unsurları mevcuttur.

Çağatay Türkçesinde sarılık hastalığını ifade etmek için “sarığ agrığ, sarıglığ, yerekân”, “yarakân” ve “yarakan” kelimeleri kullanılmaktadır (Erbay, 2013, s. 1554; Ünlü, 2013). Sarılık hastalığını ifade eden bu kelimeler hem tıp metinlerinde hem de edebi metinlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Çağatay Türkçesiyle yazılmış bir kâbusname metnindeki “... yüzi mütegayyir bolup ve yüzi sarganç bolsa yarakân agrığığa delâlet kılur...” (Aydın, 2018, s. 132) ifadelerinden yüz şekli bozulmuş ve sarı renkte olan kişilere sarılık teşhisi konduğu anlaşılmaktadır.

Bu duruma benzer şekilde *Abuşka Lugatı*'nde (Atalay, 1970) Ali Şîr Nevâyî'nin *Ferhad ü Şîrîn* ve *Hayretü'l-Ebrâr* mesnevilerinden alıntılanan beyitler aracılığıyla sarılık olanların yüzlerinin ve gözlerinin sarardığı bilgisi verilmektedir:

*Terek sargatıban yüz zarlar dik
Sarığ agrığ bile bîmârlar dik (Atalay, 1970, s. 162)*

*Kavaklar, sarılık hastalığına tutulan hastalar ve yüzleri dertli kimseler gibi sararmıştı.
Nerkis arılmay marazıdın arık
Közleri ayn-ı yerkan'dın sarık (Atalay, 1970, s. 8)*

Nergis, art arda gelen hastalıklardan kurtulamamıştır ve gözleri sarılıktan sararmıştır.

4. Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe Divanlarında Sarılık Hastalığı ile İlgili Kullanımlar

Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarında sarılık hastalığıyla ilgili dikkat çekici kullanımlar mevcuttur. Ali Şîr Nevâyî, Türkçe divanlarında sarılık hastalığını ifade etmek için Çağatay edebiyatı geleneğine uygun olarak "sarılgı, sarıg agrık" ve "yarakan" kelimelerini kullanmıştır. Ayrıca bazı beyitlerde sarı anlamına gelen "sufret" ve "safra" kelimelerini hastalıkla ilgili kavramlarla birlikte kullanarak da sarılık hastalığını ifade etmeye çalışmıştır.

Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarında sarılık hastalığıyla ilgili kullanımların en dikkat çekici olanları *Bedâyiü'l-Vasat*'ta yer alan 297. gazel ile *Fevâidü'l-Kiber*'de yer alan 40. gazel ve 699. manzumedir. "Sarık" redifiyle kurulan 297. gazel yek-âheng bir gazel örneği olup teması "sarılık" ve "sarı renk"tir. Bu gazelde, sarılık hastalığı, sarılık hastalığının sarı renkle ve safrayla ilişkisi, sarılık hastalığının tedavisinde kullanılan yöntemler ve âşığın aşk hastalığından sararıp solan yüzünün sarılık hastalığını çağrıştırmaları söz konusu edilmektedir.

Fevâidü'l-Kiber'de yer alan 40. gazel de sarılık temasını işlemekte olup yek-âheng bir gazel örneğidir. Şiir boyunca sarılık hastalığından, bu hastalıkla ilgili inanışlardan ve tedavi yöntemlerinden bahsedilmektedir. *Fevâidü'l-Kiber*'de yer alan 2 beyitlik 699. manzume ise "Yarakan bolganıda öziniñ za'ferânî rengin ve perî hayâlinin közide direngin aytur" başlığını taşımaktadır. Günümüz Türkçesine "Sarılık olanın bedeninin safran renkli olmasını ve peri [gibi güzel sevgilinin] hayalinin gözünde kalmasını söyler" şeklinde aktarabileceğimiz bu ifade sarılık olanların vücutlarının safran renginde yani sarı renkte olduğunu söylemekle birlikte; manzumenin bir özeti niteliğinde olması ve bunu şiirin başlığında ifade etmesi yönünden dikkat çekicidir.

Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarında sarılık hastalığının ele alınışı ve bu hastalıkla ilgili kullanımlar incelendiğinde karşımıza aşağıdaki kullanım şekilleri çıkmaktadır:

4.1. Sarılık hastalığına yakalananların yüzü ve gözleri sararır:

Sarılık hastalığı yüzün ve gözlerin sararmasıyla anlaşılmaktadır. Klasik Türk edebiyatında sarılık hastalığının söz konusu edildiği beyitlerde yüzü ve gözleri sararan kişilerin sarılığa yakalandıkları ifade edilir; ayrıca aşk sebebiyle güçsüzleşen ve yüzü gözü sararıp solan âşıkların hâlleri de sarılık olan kişilere benzetilmektedir. Revânî, Nâilî-i Kadim ve Aydınî Visâlî divanlarından alıntılanan aşağıdaki beyitlerde, sarılığın sarı renkle ilişkisi, sarılık olanların yüzünün sararması ve âşıkların hâllerinin sarılık hastalarına benzetilmesi açıkça görülmektedir. Klasik Türk şiirinde sarılık hastalarına yaklaşımın küçük bir tablosu olan bu beyitlerdeki anlam zenginliği, Ali Şîr Nevâyî'nin şiirlerinde de benzer şekillerde mevcuttur ve bu açıdan dikkate değerdir.

Hicrüne düşüp bencileyin benzi sarardı

Ey meh güneşün sanma ki vardur yerekânı (Revânî G. 423/4)

Ey Ay [gibi olan sevgili], Güneş'in sarılık olduğunu zannetme; [o] benim gibi [sevgilisinden] ayrılmıştır ve yüzü sararmıştır.

Dönmiş bedenün mûya sararmış ruh-ı âlün

Gûyâ ki esîr-i teb ü tâb-ı yarakânsın (Nâilî-i Kadim G. 183/9)

Sarılık ateşine ve titremesine tutulmuş gibi beden kıl [kadar incelmış], al yanağın [ise] sararmıştır.

Sîb-i zekanun şevk ile sarardı sefercel

Benzine bakup sanma ki derd-i yerekândur (Aydınlı Visâlî G. 16/7)

[Ey sevgili] yüzüne bakınca onun sarılık olduğunu zannetme; [zira] ayva, senin elma çeneni görünce sararmıştır. (Güler, 2020, s. 130).

Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarında da yukarıdaki örnek beyitlerde olduğu gibi klasik Türk şiirindeki aşk telakkisine göre, sarılık, sarı renk ve aşk arasında benzerlik kurulmuştur. Nevâyî, aşktan dolayı yüzü gözü sararan âşıkların hâlini, sarılık hastalığına yakalanıp yüzü gözü sararan kişilerin hâline benzetmiş ve bu durumu edebi bir şekilde ifade etmiştir:

Yarakandın manğa ger bar ise ruhsâr sarıg

Turfe körgil ki irür dîde-i hûn-bâr sarıg (Nevâyî, BV 297/1)

[Ey sevgili] eğer bende sarılık hastalığı varsa kan saçan gözlerimin sararmasını ve yüzümün sararmasını hoş gör.

Bu beyitte şair, sarılık hastalığından dolayı yüzünün ve gözlerinin sararmasından bahsetmektedir. Kandaki bilirubin adlı maddenin artmasına bağlı olarak vücudun ve göz aklarının sararmasıyla ortaya çıkan sarılık hastalığı, bu beytin temelini oluşturmaktadır. Tıbbi bir gerçeğin şairane bir üslupla dile getirildiği bu beyitte, klasik şiir geleneğine uygun olarak âşığın aşk hastalığıyla kanlı yaşlar akıtan gözleri kan saçan sıfatıyla ifade edilmiştir ve kan saçan bu gözler sarılık sebebiyle sararmıştır.

Bilindiği üzere klasik Türk edebiyatında âşıkların yüzü aşk sebebiyle sarı renktedir. Âşıklar, sevgilinin hasretiyle acı çekmekte ve kanlı gözyaşları dökmektedir. Bu beyitte şair, tıbbi bir gerçekliği divan şiirinin anlam dünyası çerçevesinde mecazi olarak da ele almıştır. Beyit gerçek anlamıyla düşünüldüğünde sarılık hastalığından dolayı yanakları ve gözleri sararan bir kişi anlatılmakta ve bu kişi sarılık sebebiyle sararan yüzünün ve gözlerinin hoş görülmesini istemektedir. Beyit mecaz anlamda düşünüldüğünde ise "yarakan" kelimesiyle aşk hastalığının ifade edildiği ve âşığın aşk hastalığıyla sararan yanakları ve gözleri için sevgilisinden af dilediği görülmektedir.

Yarakan at koyadurlar manğa hikmet ehli

Kim hararet yüz ü közümnî dağı kıldı sarıg (Nevâyî, FK 309/2)

Hikmet ehli (bilgeler, filozoflar) bana sarılık der. Çünkü [aşkının] harareti yüzümü közüümü sarartmıştır.

Bu beyitte şair, yüzü ve gözü sarardığı için âlimlerin kendisine sarılık teşhisi koyduğunu söyler. Şaire göre yüzünün sararmasının sebebi hararettir. Sıcaklık, susuzluk, ateş anlamına gelen ve mecazen coşkunluk ve şevk anlamlarını da karşılayan hararet kelimesi, bu beyitte aşk sebebiyle vücut sıcaklığının artmasını ifade etmektedir. Hasta kişilerin vücut sıcaklığı artar ve ateşlenirler. Sarılık geçiren kişilerde de ateş görülmektedir. Bu beyitte şair kendisini ateşlendiği için yüzü gözü sararan ve hekimlerin kendisine sarılık teşhisi koyduğu bir hastaya benzetmiştir.

Yukarıdaki (*Bedayîü'l-Vasat* 297/1) örnek beyit gibi bu beyit de mecazî anlamıyla değerlendirilecek olursa sarılık hastalığıyla aşk kavramının; sarılık hastalığına yakalanan kişiyle de âşığın kastedildiği anlaşılabacaktır.

Vasfı ol közninğ karalık birle irdi vâî kim

İmdi sarıglıkka mensûb itmiş anı hastelıg (Nevâyî, NŞ 302/5)

Karalık, o gözün özelliği idi ancak vay ki şimdi sarılık hastalığı onu sarartmıştır.

Bu beyitte de daha önce örneklenen beyitlerde olduğu gibi sarılık hastalığı sebebiyle gözlerin sararması durumu söz konusu edilmiştir. Beyitteki "hastalığ" ifadesinde teşhis sanatından yararlanılarak, hastalığın kara renkli bir gözü sarıya dönüştürmesi ifade edilmiştir. Beyitteki "sarılık" kelimesiyle ise tevriye sanatından yararlanılarak hem sarı renk hem de sarılık hastalığı kastedilmiştir.

Ayrıca hem bu beyit hem de yukarıdaki diğer örnek beyitler yorumlanırken sarı rengin sarılık hastalığıyla ilişkisinin yanı sıra; klasik Türk şiirinde sarı renge yüklenen olumsuz anlamlar da göz önünde bulundurulmalıdır. Sarı renk İslam öncesi Türk kültürünün aksine Osmanlı edebiyatında olumsuz özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır (Demir, 2016, s. 112). Klasik Türk edebiyatında âşığın yüzü ve bedeni solgun ve sarı renklidir; bu durum âşıklığın delili kabul edilir (Öntürk, 2017, s. 980). Yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü üzere sarı renk olumsuz anlam ihtiva edecek şekilde sarılık hastalığını ve âşıkların aşk hastalığı sebebiyle sararan yüzlerini ifade etmek için kullanılır. Klasik Türk edebiyatında âşıkların aşk hastalığı yüzünden sararıp solması ve âşıklığın alametinin beniz sarılığı olması durumu Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarında da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır:

*Min anğa âşık u köz hem yüzige âşıkdur
İşk ehlinin irür rengi sarıg eşki arıg* (Nevâyî, FK 309/3)

Ben ona âşığım gözüüm de yüzüne âşıktır. [Zira] aşk ehlinin rengi sarı; gözyaşı saftır.

*Min kibi subh u kuyaş âşıkın olmış nige kim
Sıdk u mihr ehli yüzi bolsa nümû-dâr sarıg* (Nevâyî, BV 297/6)

[Ey sevgili] sabahın ve Güneş'in benim gibi senin âşığın olması nedendir? [Zira] doğruluk ve sevgi ehli olmanın işareti yüz sarılığıdır.

4.2. Sarılık hastalığının tedavi yöntemlerinden biri vücuttan kan aldirmek ya da kan akıtmaktır:

Kan aldirmek ya da geleneksel adıyla hacamat yaptırmak, klasik Türk şiirinde sıklıkla dile getirilen tedavi yöntemlerinden biridir. Zehirlenme vakalarında, vücuttaki ağrıları dindirmek için veya sarılığı tedavi etmek için kan aldırıldığı bilinmektedir (Kemikli, 2007, s. 30). Günümüzde de bir alternatif tıp yöntemi olarak kullanılan kan aldirmek/hacamat yaptırmak klasik Türk edebiyatı metinlerinde de sıklıkla dile getirilmiş ve bu durum edebiyat araştırmacıları kadar tıp ilmiyle ve tıp tarihiyle ilgilenen araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Örneğin Dr. Selim Kadioğlu'nun Nâbî'nin *Hayriyye* adlı mesnevisini tıp ilmi açısından incelediği makalesindeki tespitlere göre sarılık olan kişilerden kan alınmaktadır (Kadioğlu, 2001, s. 427):

*Renc-i sevdâya virür bâdincan
Kan alur kande görürse yerekân* (Nâbî, Hayriyye B.1583)

[Hekimler] sevdâ hastalığına tutulanlara patlıcan verir; nerede sarılık hastası görürler ise [ondan] kan alırlar.

Bâkî de bir beytinde yaşadığı sıkıntılar sebebiyle sarılık hastaları gibi yüzünün sarardığını ancak bu nedenle yok yere kanının dökülmemesi gerektiğini söylüyor. Bu beyitten anladığımız üzere de sarılık hastalığının tedavisinde vücuttan kan akıtılmaktadır:

*Zerd oldı yüzüm derd ile san kim yerekândur
Lutf eyile begüm dökme benüm yok yire kanum* (Bâkî, 3119/2)

Yüzüm sanki sarılık hastaları gibi sapsarı olmuştur, beyim merhamet et yok yere kanımı dökme (Şahin, 2011, s. 237).

Nâbî’de, Bâkî’de ve diğer divan şairlerinde dile getirilen sarılık hastalarından kan alınması durumu Ali Şîr Nevâyî’nin şiirlerinde de görülmektedir.

*Köz ki kan yaş akıban bolmasa sarırlığı def’
Rengi gûyâ ki sarıg lâle kibi bar sarıg* (Nevâyî, BV 297/2)

Göz, kanlı yaşlar akıtarak sarırlığı kovmazsa [yüzümün rengi] sarı lale gibi sarı olur.

Bu beyitte şair, sarılık hastalığından kurtulmak için kanlı gözyaşlarına sığınmaktadır. Elbette, gerçek hayatta sarılık hastalığının tedavisinde gözyaşlarının bilinen bir faydası yoktur; ancak şair bu beyitte mecaza dayalı bir anlatım yolu seçerek renklerin sembolik anlamlarından faydalanmıştır. Kanlı gözyaşları kırmızı renktedir ve normal şartlarda sarı renkli nesneleri kırmızıya boyarsak, sarı renk yok olur, kırmızıya yakın turuncu bir renk ortaya çıkar. Klasik şiirde yüzün kırmızı veya kırmızıya yakın renkte olması sağlıklı olma alameti sayıldığı için, şair kanlı yaşlar dökecek ve yüzünün rengi sarıdan kırmızıya dönecektir. Şair, bu renk değişimiyle dolaylı yoldan da olsa sarılık hastalığından kurtulacak ve sağlığına kavuşacaktır.

Ayrıca bu beyitte ve sarılık hastalığı ile ilgili diğer beyitlerde “def, sarırlığı def’i” gibi ifadelerle karşılaşılmaktadır. Günümüzde de sarılık hastalığı için “sarılık kesme” ve “sarılık kovma” ifadeleri kullanılmaktadır. Dilsel bir zenginlik olan bu durum dikkate değerdir.

4.3. Sarılık hastalığına safra sebep olur ve safra hastalıklarının tedavisinde tatlı şerbet kullanılır:

Sarılık hastalığının çeşitli türleri vardır. Bazı sarılık türlerinin sebebi safra yolu tıkanıklıklarıdır. Ahlat-ı erbaa teorisine göre de vücutta safranın artması sarılık oluşumuna yol açar. Klasik Türk şiirinde safra kelimesinin geçtiği yerlerde sarı renkten bahsedilerek; yüz sarırlığı, sarılık hastalığı ve safra arasındaki yakın ilişki söz konusu edilmiştir. Örneğin Fuzûlî’nin *Sıhhat u Maraz* adlı eserinde Maraz, Balgam’ın düştüğünü görünce Safra ile dost olup onu harekete geçirir ve Safra, sarılık ile vücudu ele geçirmeye çalışır (Nuhoğlu, 2021, s. 97; Çiçekler ve Kaçar, 2018).

M. Âkif Erdoğan’ın tespit ettiği 19. yüzyıla ait el yazması bir tıp metninde de safranın sarılık hastalığıyla ilişkisi şu şekilde ifade edilmektedir: *Yerakân bir rencidir ki adamın gevedesi sarı olur. Yerakân ki sarı ola sebep oldur ki tabiat safrayı taşra kor bağıt istimasından tacran eyler taşra kor ya muhrıka istimasından kat tacran olur taşra kor...* (Erdoğan, 2003, s. 49).

Safra ile ilgili hastalıklarda ağızda acı bir tat oluşmaktadır. Halk arasında tatlı şerbet içmenin veya tatlı yemenin bu acılığı giderdiğine ve sarılık hastalığını geçirdiğine inanılmaktadır. Halk arasındaki bu inanışın benzerine çeşitli divan şairlerinin ve Nevâyî’nin beyitlerinde de rastlanmaktadır. *Karamanlı Nizâmî Dîvânı*’ndan alıntılanan (İpekten, 2020, s. 80) aşağıdaki beyitte nergis, sarılık olan bir hastaya benzetilmekte ve sarılığının geçmesi için sultanın tatlı şerbet lütfundan içmesi tavsiye edilmektedir:

*Ger şifâhâne-i lutfundan içe şerbet-i hâs
Yerekân renci ile olmaya ebter nergis* (Karamanlı Nizâmî)

[Sultanım], nergis, lutfunun şifahanesinden has şerbet içsin ve sarılık sıkıntısıyla eksik kalsın.

*La’li şevkîda sarıg yüzni yaşurdu kan yaş
Gerçi safrâga çüçük şerbet imes tur dâfi* (Nevâyî, GS 303/4)

Dudağının şiddetli arzusunda sarı yüzünü kanlı yaşlar örttü. Gerçi safrayı kovan tatlı şerbet değildir.

Ali Şîr Nevâyî bu beytinde, âşığın, sevgilinin dudağına kavuşma arzusuyla kanlı yaşlar akıttığını söylemektedir. Âşığın yüzü sarıdır ve bu sarılığın sebebi safradır. Gözyaşları tatlı şerbete benzetilmiştir ve safranın iyileşip yüz sarılığını gidermesi için gözyaşı dökülmektedir. Bu beyitte safra ve sarılık ilişkisine değinilmekte ve sarılık hastalarına tatlı şerbet içirilmesi geleneği hatırlatılmakta ancak bu tedavi yönteminin safra hastalığını tam olarak yok etmediği de ifade edilmektedir. Günümüzde de halk arasında yeni doğan sarılığı geçiren bebeklere şekerli su verilmektedir; ancak bu yöntem doktorlar tarafından önerilmemekte ve sarılığı yok etmediği ifade edilmektedir. Aslında halk arasında günümüzde de varlığını sürdüren bu uygulamanın temeli sarılık hastalarına tatlı şerbet içirilmesi geleneğidir.

*Dir ki safrâ keşretidin bolmuş ağzım ta'mı telh
Ni tanğ ölsem kim bu nev' olmuş çüçüg cânım açığ* (Nevâyî, NŞ 302/6)

Safra çokluğundan ağzımın tadı acı olmuştur. Tatlı canım böyle acı olmuş, ölsem buna şaşılır mı?

Ali Şîr Nevâyî bu beytinde, safra çokluğunun ağızda acı bir tat bırakmasından bahsetmiştir. Genel olarak mübalağa sanatının kullanıldığı bu beyitte, "çüçüg" ve "açığ" kelimeleri arasında tezat sanatından yararlanılmıştır. Vücuttaki safra oranının artmasıyla tatlı canın acılaşması ve şairin neredeyse ölecek duruma gelmesi anlatılmaktadır. Safra hastalıklarının tatlı şerbet içirilerek tedavi edildiği belirtilen bu beyitten hareketle safra kaynaklı bir hastalık olan sarılığın tedavisinde de hastalara tatlı şerbet içirildiği söylenebilir.

4.4. Sarılıktan kurtulmak için sarı renkli giysiler giyilir veya sarı renkli nesneler kullanılır:

Hem geçmişte hem de günümüzde halk arasında sarılık olan kişilerin sarı renkli kıyafetler giydiğinde ya da sarı renkli objelerle temas ettiklerinde sarılıktan kurtulacakları inancı mevcuttur (Santur, 2018, s. 309). Sarılık olan çocukların tedavi amaçlı sarı beze sarılması; yüzlerine sarı yemeni örtülmesi ya da sarılık olan kişilerin boyunlarına sarı eşarp bağlanması bu halk inancına örnektir (Santur, 2018, s. 307).

Halk arasında var olan sarılık hastalarına sarı renkli kıyafetler giydirilmesi ya da sarı renk nesnelerle temas ettirilmesi inancının tezahürleri klasik Türk edebiyatında da mevcuttur. Fatma Meliha Şen'in *Tâcizâde Câfer Çelebi Divanı*'ndan hareketle yaptığı tespiti göre ise sarılık hastalarının bulunduğu odaların duvarları sarı renk kâğıtlarla kaplanmaktadır (Şen, 2002, s. 257).

*Yerekân oldı meğer kim saru kağıdılar ile
Bezedi hücresi dîvârını yek-ser nergis* (Tâcizâde Câfer Çelebi K. 28/20)

Nergis sarılık olduğu için odasının duvarını bir baştan bir başa sarı kâğıt ile bezedi.

Halk arasında günümüzde de hâlen varlığını sürdüren sarılık hastalarının sarı renkli eşyalarla temas ettirilmesi ya da sarı renkli kıyafetler giydirilmesi inancına Ali Şîr Nevâyî'nin şiirlerinde de rastlanmaktadır. *Bedâyiü'l Vasa't*'ta birbiri ardınca yer alan aşağıdaki beyitler, sarılık hastalarının sarı renkli nesnelerle temas etmeleri hâlinde bu hastalıktan kurtulacakları inancına birer örnektir:

*Hil 'atin dime sarıg reng ki ruhsâr u közüüm
İyledi âyine-gûn tonıda izhâr sarıg* (Nevâyî, BV 297/3)

[Ey sevgili] kaftanın [neden] sarı renkli deme. [Zira] benim sararan yüzüm ve gözüm ayna renkli elbiseyi dahi sarartmıştır.

Bu beyitte Ali Şîr Nevâyî, sevgilisine seslenerek üzerindeki sarı renkli kaftana şaşırmasını söyler. Şairin yüzü gözü sarıdır ve bu ifadede şairin sarılık olduğu anlaşılmaktadır. Şair sarılık olduğu için tüm bedeni sarıdır. Hatta sarılığı öyle şiddetlidir ki mübalağa sanatından yararlanılarak şairin ayna renkli şeffaf bir elbiseyi dahi sarartacak kadar sarılığa tutulduğu anlaşılır. Bilindiği gibi ayna şeffaf renklidir, ışığı ve renkleri yansıtır. Şairin sarılık hastalığı da öylesine şiddetlidir ki sarılığının şiddeti aynayla benzetmeli olarak kullanılan şeffaf elbisesini dahi sarartmıştır.

Yoğun bir anlam katmanına sahip bu beyitte sarılık hastalığıyla ilgili iki farklı durum ifade edilmektedir. Bunlardan ilki sarılık hastalarının, sarılığın şiddetiyle bulundukları ortamı sarı renge bürümeleri ve sarılık olanların etrafı sarı renge getirerek bu hastalıktan kurtulacaklarına dair inançtır. Beyitte değinilen ikinci durum ise halk arasında sarılık hastalarına sarı renk kıyafetler giydirilmesi ve hastalığın böylece tedavi edilebileceği inancına telmih yapılmasıdır.

Yarakan def'i sarıg cins kılur turfe körünğ
Kim bolur tigse yüzüm tonıga bisyâr sarıg (Nevâyî, BV 297/4)

Yüzümün elbisesine sarı renk çok değerse hoş görün [zira] sarılığı sarı cins [şeyler] kovar.

Bu beyitte yüz, teşbih sanatından yararlanılarak bir elbiseye benzetilmiştir. Ali Şîr Nevâyî, sarılık sebebiyle sararan yüzüne, sarı renkli nesnelerin değmesinin hoş görülmesi gerektiğini; çünkü sarılığın sarı renkli nesnelerle temas edildiğinde yok olacağını belirtmektedir. Bilimsel bir geçerliliği bulunmamakla birlikte geçmişten beri halk arasında sarılığın sarı renkli eşyalar kullanılarak ve sarı renkli giysiler giyilerek yok edileceğine inanılmaktadır. Bu inanış günümüzde de devam etmektedir. Özellikle yeni doğan bebeklerde görülen sarılık hastalığında, bilimsel bir ispatı ve geçerliliği olmamakla birlikte, bebeklerin yüzleri sarı renk örtülerle örtülür, bebeğe sarı kıyafetler giydirilir ve böylece sarılığın yok olacağına inanılır. Günümüzde de varlığını sürdüren bu inanışın Ali Şîr Nevâyî'nin şiirlerinde de karşımıza çıkması dikkate değer bir zenginliktir.

4.5. Sarılık hastalığının tedavisinde kehribar taşı kullanılır:

Amber adıyla da bilinen kehribar, klasik Türk edebiyatında çeşitli özellikleriyle ele alınan ve farklı renkleri bulunmakla birlikte sarı renklisi makbul olan yarı değerli bir taştır. Farsça "saman çeken" anlamına gelen ve "kehrübâ, kehrübâr" şekilleriyle de bilinen bu taş, aslında 40 milyon yıl önce ölen bir çam türü olan "Pinus succinifera" ağacının fosilleşmiş reçinesidir (Ömeroğlu, 2009, s. 1).

Klasik Türk edebiyatında sarı rengi sebebiyle bazen âşıkların zayıf yüzlerine ve bedenlerine; bazen de Güneş ve Ay'a benzetilen kehribar, sarılık hastalığının söz konusu edildiği beyitlerde de karşımıza çıkmaktadır. Sarılık olan kişilerin boynuna kehribar kolye takıldığında bu hastalığın sona ereceğine inanılmaktadır (Toprak, 2017, s. 70; Argunşah, 1999, s. 197). Bu bilginin bir benzeri Osmanlı tıp geleneğinin önemli müfred devâ metinlerinden biri olan Sakızlı İsa Efendi'nin *Nizâmü'l-Edviye* adlı eserinin "kehrübâ" maddesinde de şu ifadelerle yer almaktadır: "Fersetis kavli üzere hâmile 'avrat götürse hıfz eder ya 'nî kendide asakosalar yarakâna dahu nâfi'dür" (Bedizel Aydın- Murad, 2019, s. 816). Bu ifadelerden öğrendiğimize göre hamile kadınların kehribar taşı asmaları kendilerini sarılıktan korumaktadır.

Sarılık hastalarının kehribar taşıyarak iyileşmesine dair inanç Revânî'nin aşağıdaki beytinde de mevcuttur:

*Keh-rübâ takmaz idi hiç güneş boynuna çarh
Haof-ı tîgünle eger olmasaydı yerekân* (Revânî Divanı 25/22)

[Ey sevgili], felek, kılıcının korkusundan sarılık olmasaydı Güneş'in boynuna hiçbir zaman kehribar takmazdı.

Sarılık hastalarının kehribar taşıyla tedavi edilmesine dair inanç, Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarında ise şu şekilde yer almaktadır:

*Sarığ agrık boldum iy sâkî hazân-ı hecr ara
Kamı asraf mey ki bar her katresi bir keh-rübâ* (Nevâyî, FK 40/1)

Ey sâkî, ayrılık sonbaharında sarılık oldum. Her damlası bir kehribar olan sarı şarap nerededir?

Nevâyî bu beyitte sakiye seslenerek ayrılık sonbaharında sarılık olduğunu söylemekte ve sakiden kendisine her damlası kehribar gibi olan sarı bir şarap sunmasını istemektedir. Kehribar, sarılık hastalığının tedavisinde kullanılan sarı renkli yarı değerli bir taştır. Ayrıca kehribar adı verilen sarı renkli bir şarap türü de mevcuttur. Şair, kehribar kelimesinde tevriye sanatının imkânlarından yararlanarak bu kelimeyi iki manayı da ihtiva edecek şekilde kullanmıştır. Klasik Türk şiirinde sonbahar mevsimi, sarı renkle ve ayrılıkla özdeşleştirilmiştir. Sarılık hastalığının sarı renkle ve kehribarla ilişkisi düşünüldüğünde bu beyit daha da iyi anlaşılacaktır.

*Ey Mesîhâ urma dem ol közde sufret defiga
Kehrübâ kiltür kuyaştın Hût burcudın balığ* (Nevâyî, NŞ 302/4)

Ey Mesih gibi olan sevgili o gözden sarılığı kovmaktan bahsetme. Balık burcundan balık; Güneş'ten ise kehribar getir.

Çok katmanlı bir anlam tabakasına sahip bu beyit yorumlanırken, balık, sarılık; kehribar ve Güneş arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurmak gerekir. Bilindiği üzere Mesih, Hz. İsa'nın bir sıfatıdır ve Hz. İsa'nın Allah tarafından 4. kattaki Güneş feleğine yükseltildiğine inanılmaktadır. Sarı renkli kehribar taşı kaynaklarda Güneş taşı olarak da geçmektedir. Bu beyitte Ali Şîr Nevâyî, Hz. İsa, Güneş ve kehribar arasındaki ilişkiye telmihte bulunarak, Güneş'ten gelecek kehribar taşıyla sarılık hastalığını yeneceğine inanmaktadır. Nevâyî, ayrıca felek sisteminde yer alan Balık burcundan balık getir diyerek sarılık hastalığı ve balık arasındaki inanca da telmihte bulunmaktadır.

Yaygın bir inanışa göre sarılık olan kişi, sarı ve siyah balığa baktığında hastalığı o balığa geçer, balık ölür ve hasta kişi sarılıktan kurtulur (<https://www.haberler.com/sariliga-balikli-terapi-haberi/>). *Kenzü's Sıhhatil Ebdaniye'* de yer alan şu ifadelerle göre de sarılık olan kişi içinde balık olan su dolu bir tasa bakarsa sarılığının yok olacağına inanılır: "tatlu sudan bir balığı tutup bir yeşil çanaga su koyup o (balığı) ol çanagın içine salıvireler. (Ba'de) sarılığı olan kişi başına bir nesne burakup ol çanak üstüne egilüp iki gözün ol balıktan hic ayırmaya. Ol balıcak suda dona. Sabsarı olup karnı üstüne gele. Ol sarılık ol kişiden zâ'il olur" (Telli, 2017, s. 603).

Balığa bakmak ve sarılık hastalığı arasındaki inancın bir benzeri *Bosnalı Sâbit Divanı'*nda yer alan aşağıdaki beyitler aracılığıyla da karşımıza çıkmaktadır (Oener, 2019, s. 389). Bosnalı Sâbit'in Baltacı Mehmed Paşa övgüsündeki ünlü *Ramazaniyye* kasidesinde yer alan bu beyitlerde memdûhun mercan balığına kızgın gözle bakmasıyla mercan, sarılık hastaları gibi kehribar rengine dönüşür; memdûhun kehribara lütuf dolu bakışıyla ise kehribarın yüzüne renk gelir ve mercan balığına dönüşür. Bosnalı Sâbit'in bu beytinde mercan ve kehrübâ kelimelerinde tevriye sanatından yararlanılmıştır. Kehrüba, amber

kelimesiyle eş anlamlıdır ve şair bu kelimeyle aynı zamanda amber balığını kastetmektedir³.

*Çeşm-i huşm ile nigâh itse eger mercâna
Kehrübâ gibi olur haste-i renc-i yerekân*

*Kehrübâyâ nige-h-i âtifet itse amma
Benziniün kanı gelüp kesbede reng-i mercân* (Bosnalı Sâbit, K. XLV/31-32)

[O sevgili] eğer mercana öfkeli gözle bakarsa, sarılık hastası kehribar gibi olur. Eğer kehribara lütuf ile bakarsa yüzüne kan gelip sarı yüzü mercan rengi olur.

4.6. Sarılık hastalarının bedenleri safran gibi sarı renklidir ve sarılık hastalığının tedavisinde safran kullanılmaktadır:

Safran sarı renkli bir bitki olup insanı rahatlatıp neşelendirmesi ve vücuda ferahlık vermesi yönleriyle bilinmektedir (Aksu, 2017, s. 131). Safran, Arapçada sarı renk anlamına gelen *za'ferân* kelimesinin karşılığıdır ve klasik Türk edebiyatı metinlerinde daha çok *za'ferân* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Özçelik, 2010, s. 221). Bir gramı kendi ağırlığının 100.000 katı kadar sıvıyı renklendirebilen safran, doğal bir renk ve koku verici olarak pek çok alanda kullanılmaktadır (Ceylan, 2005, s. 151). Klasik Türk edebiyatında ise âşığın yüzünün sararması, âşıklık alameti sayılır ve âşıkların yüz ve beden rengi safrana benzetilmektedir (Gök, 2019, s. 615).

Örneğin, Cûşî'nin aşağıdaki beytinde, âşığın yüzü o kadar sarıdır ki, sarı renkli olmasıyla bilinen safran dahi âşığın bu hâline acımaktadır:

*Saru benzüm görüp acır za'ferân
Gözüm yaşına rahm itmez mi cânân* (Cûşî, G. 100/1)

Safran, sarı yüzümü görüp acır; sevgili gözümün yaşına merhamet etmez midir? (Gök, 2019, s. 615).

Klasik Türk edebiyatında görülen âşığın yüzünün safran sarısına benzetilmesi durumu Çağatay edebiyatı metinlerinde de görülmektedir. Hüseyin Baykara'nın aşağıdaki beyti de bunun güzel bir örneğidir:

*Erguvânî 'ârızın mahcûblugdın yaşurup
Za'ferânî yüz bile eşkimni gül-rîz iyleme* (Hüseyin Baykara, G. 161/2)

[Ey sevgili] erguvan renkli yanağın utangaçlığından gizlenir, safran sarısı yüzle gözyaşlarım[dan] gül saçtırma (Gök, 2019, s. 616).

Safran pek çok özelliğinin yanı sıra sarılık hastalığının tedavisinde de kullanılmaktadır. Sakızlı İsa Efendi'nin *Nizâmü'l-Edviye* adlı eserinin *za'ferân* bahsinde yer alan "...ve hastalıktan olan göz sarulugına suyla karışdurup göze süreler..." ifadesinden, safranın suyla karıştırılıp göze sürüldüğü ve böylece sarılık hastalığının tedavisinde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Bedizel-Aydın, 2019, s. 432). *Nizâmü'l-Edviye*'de söz edilen bu tedavi yöntemi, aynı şekilde Ali Şîr Nevâyî'nin *Fevâidü'l-Kiber* adlı divanının 699. manzumesinde de görülmektedir.

Fevâidü'l-Kiber'de yer alan 699. manzume, Nevâyî'nin Türkçe divanlarında yer alan sarılık konulu şiirlerin en dikkat çekici olanıdır. İki beyitlik bu kısa manzume "Yarakan

³ Amber balığı: Osmanlı Türkçesinde *ispermeçet balinası* olarak bilinir. Batı dillerindeki karşılığı Latince *physeter catodon macrocephalus*, Fransızca *cachalot* ve İngilizce *sperm whale*'dir. Amber, balina sınıfına ait bu balığın karnında oluşan güzel kokulu ve şifa verici özelliği olduğuna inanılan bir maddedir (Erdem, 1991, s. 7).

bolganıda özining za'feranî rengin ve perî hayâlining közide direngin aytur" ifadesiyle başlamaktadır. Günümüz Türkçesine "sarılık olanın bedeninin safran renkli olmasını ve peri gibi güzel sevgilinin hayalinin gözde duraklamasını söyler" şeklinde aktarabileceğimiz bu ifadeden; sarılık olanların bedenlerinin safran gibi sarı renkte olduğu anlaşılmaktadır. Manzumenin başındaki bu ifade hem sarılık hastalığıyla ilgili bilgi içermesi açısından hem de klasik Türk şiirinde şiirlere başlık verme geleneğine çok sık rastlanmaması açısından dikkat çekicidir.

Manzumenin konu bütünlüğünü bozmamak ve şiirin yapısını daha iyi anlayabilmek için manzumenin tamamı şu şekilde alıntılanmıştır:

Yarakan bolganıda özining za'feranî rengin ve perî hayâlining közide direngin aytur

*Yarakan boldum u dih-kân-ı kazâ
Za'ferân ikti yaşım arığığa* (Nevâyî, FK 699/1)

*Ol perî kıldı közüüm sarı vatan
Bakmanğ ahbâb közüüm sarığığa* (Nevâyî, FK 699/2)

Sarılık oldum ve kader çiftçisi gözyaşı kanalına safran ecti. Gözüümün sarılığına bakmayın dostlar, o peri gözüümü sarı bir vatan yapmıştır.

Lafız ve mana yönünden zengin olan bu manzumedeki kelimeler, gerçek ve mecaz anlamlarıyla değerlendirildiğinde karşımıza orijinal kullanımlar çıkmaktadır. Ali Şîr Nevâyî, manzumeye "yarakan boldum" (sarılık oldum) sözüyle başlar ve "dih-kân-ı kazâ za'ferân ikti yaşım arığığa" (kader çiftçisi gözyaşı kanalına safran ecti) diyerek şiirini sürdürür. Bu ifadelerden anladığımız üzere şair sarılık olduğunu ve sarılığın etkisiyle gözlerinin sarardığını söylemektedir.⁴ "Kader çiftçisinin gözyaşı kanalına safran ekmesi" ifadesinde tevriyeli bir kullanım mevcuttur ve bu ifade iki şekilde tasavvur edilebilir.

Bilindiği üzere sarılık hastalığı gözlerin, yüzün ve bedenın sararmasıyla ortaya çıkan bir hastalıktır. Safran da sarı rengiyle bilinen ve klasik Türk şiirinde genellikle rengi sebebiyle benzetme unsuru olarak kullanılan bir bitkidir. Nevâyî hem bu bilgileri kullanarak hem de hüsn-i talil sanatından yararlanarak sarılık olmasının sebebini "kader çiftçisinin gözyaşı kanalına safran ekmesi" olarak açıklamaktadır. Şaire göre, kader tıpkı bir çiftçi gibi gözyaşı kanalına safran ekmiştir; safran da sarı rengiyle bu kanalı sarartmış ve şair sarılık olmuştur. Burada hem safranın sarı rengiyle sarılık hastalığını çağrıştırması hem de safran bitkisinin suyla karıştırılıp sarılık hastalığına yakalananların gözüne sürülmesi âdeti akla getirilmelidir.

Ali Şîr Nevâyî, şiirin ikinci beytinde dostlarına seslenmekte ve "Gözüümün sarı rengine bakmayın dostlar, o peri gibi güzel sevgili gözüümü sarı bir vatan yaptı" demektedir. Burada "peri" ifadesine dikkat edilmelidir. Peri kelimesiyle istiare sanatından yararlanılarak peri gibi güzel sevgili kastedilmektedir.

Klasik Türk edebiyatında sevgili, güzelliği ve âşığı kendine hayran bırakan büyüleyici etkisi sebebiyle periye benzetilmektedir. Ayrıca pınar, çeşme, hamam gibi yerlerin perilerin yurdu olduğuna inanılmaktadır (Pala, 2005, s. 369). Bu beyitte de perilerin pınar, hamam, çeşme gibi su kaynaklarının bulunduğu ortamlarda yaşaması inancına telmih yapılarak, peri gibi güzel sevgilinin âşığın gözünü vatan yaptığı ifade

⁴ Yapılan literatür taramasında Ali Şîr Nevâyî'nin gerçek hayatta sarılık olup olmadığı ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamadı ancak kelime kadrosu ve kullanılan şahıs ekleri referans kabul edilirse bu manzumeden hareketle Ali Şîr Nevâyî'nin yaşadığı dönemde sarılık hastalığı geçirdiği zayıf bir ihtimal dâhilinde olsa bile iddia edilebilir.

edilir. Gözün burna en yakın uç kısmına göz pınarı denilmektedir. Göz pınarı, fizyolojik olarak gözyaşı kanallarının altında yer almaktadır.

Nevâyî, lafız ve mana yönünden zengin olan bu beyitte bilimsel gerçekleri sanatsal ve kültürel unsurlarla birleştirmiştir. Peri gibi güzel sevgilinin gözde kalması ifadesinde, gözün fizyolojik yapısı düşünülerek, gözyaşı kanalı ve göz pınarı kavramlarından yararlanılmış ve peri gibi güzel sevgilinin hayalinin, sarılık hastalığına yakalanan âşğın gözünün önünden gitmemesinden bahsedilmiştir. Kullanılan kelimeler, değinilen inanç unsurları ve şairin zihninde tahayyül edilen tablo birlikte değerlendirildiğinde; bu manzumenin sanat yönü ve derin muhteviyatı daha iyi anlaşılacaktır.

Sonuç

Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarında sarılık hastalığıyla ilgili kullanımların incelendiği bu makalede klasik Türk edebiyatında ve Çağatay edebiyatında sarılık hastalığının ele alınış biçimleri, bu hastalıkla ilgili çeşitli halk inanışları ve tedavi yöntemleri hakkında bilgi verilmiş; klasik Türk edebiyatı ve Çağatay edebiyatına ait metinlerden bu konuyla ilgili örnekler alıntılanmış ve eski metinlerde dile getirilen unsurların günümüzde nasıl ve ne şekilde yer aldığı açıklanmıştır.

Yapılan literatür taraması sonucunda Ali Şîr Nevâyî'nin sarılık hastalığını ifade etmek için Çağatay edebiyatı ve klasik Türk edebiyatı geleneğine uygun olarak "sarıklık, sarıg agrık", "yerekan", "yerâkân" ve "yarakan" kelimelerini kullandığı tespit edilmiştir. Ali Şîr Nevâyî'nin şiirlerindeki sarılık hastalığıyla ilgili kullanımlarda bu hastalığın sarı renkle bağlantısı ön plana çıkarılmış ve renk unsurları üzerinden sanatlı söyleyişlere yer verilmiştir. Klasik Türk edebiyatı ve Çağatay edebiyatı metinlerinde görülen sarılık hastalığı ve sarı renk arasındaki bağlantının çeşitli lafız ve mana sanatlarıyla birlikte ifade edilmesi durumuna Ali Şîr Nevâyî'nin şiirlerinde de rastlanması, Nevâyî'nin klasik edebiyat geleneğinin güçlü bir takipçisi ve temsilcisi olduğunun önemli bir göstergesidir.

Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarında "sarılık def'i" şeklinde yer alan ve sarılığı ortadan kaldırma ve yok etme anlamlarına gelen ifadenin günümüzde halk arasında "sarılık kesme" veya "sarılık kovma" şeklinde benzer kelimelerle kullanılması dilsel bir zenginliktir.

Günümüzde de halk hekimliğinde kullanılan ancak bilimsel bir ispatı olmayan sarılık hastalarına safran yedirilmesi, sarılık olanlara sarı renkli kıyafetler giydirilmesi, sarılık olanların kehribar taşıması ya da sarılık hastalarının sarı tase ya da sarı balığa bakınca sarılıktan kurtulacağına dair inanç ve uygulamalar Nevâyî'nin divanlarında da sanatlı söyleyişlerle karşımıza çıkmaktadır. Bu durum halk hekimliği pratiklerinin ve hastalıklarla ilgili halk inanışlarının yüzyıllar geçse de varlığını sürdürebildiğinin edebi metinler aracılığıyla tespit edilebileceğinin canlı bir ispatıdır.

Gerek Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarında gerekse bu makale sınırları içerisinde alıntılanan Çağatay edebiyatı ve klasik Türk edebiyatı metin örneklerinde sarılık hastalığının yüzün, gözün ve vücudun sararmasıyla ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Günümüzde de sarılık hastalığı, yüzü, gözleri ve vücudu sararan hastalara test yapılmasıyla belirlenir ve test sonucuna göre vücutta sarılık mevcut ise uygun tedaviye başlanır. Bu durum, yüz, göz ve vücut sararmasıyla ortaya çıkan sarılık hastalığının ön tanısının yüzyıllar öncesinde dahi benzer yöntemlerle yapıldığını göstermekte ve tıp tarihi açısından incelenmeye değer bir veri oluşturmaktadır.

Günümüzde sarılık hastalığının safra ile ilişkisi bilimsel olarak tespit edilmiştir. Mevcut bilgilerimize göre safra, işlevini yerine getiremediğinde kandaki bilirubin seviyesi artar ve sarılık oluşur. Nevâyî'nin şiirlerinde de sarılık hastalığının safra ile ilişkisine

değinilmektedir. Bu durum Ali Şîr Nevâyî'nin yaşadığı dönemdeki tıp bilgisini tespit edebilmemiz açısından tıp tarihi araştırmacıları için dikkat çekici bir veridir. Sarılık hastalığının safra ile ilişkisi ahlat-ı erbaa teorisinde de dile getirilmiştir. Ahlat-ı erbaa teorisi yüzyıllar boyunca Müslüman tıp âlimlerinin hastalıkları teşhis ve tedavi etmede kullandıkları temel yöntemlerden biri olup; bu teori İslam felsefesi, İslam edebiyatı ve İslam sanatını dahi etkilemiştir. Özellikle tasavvufi metinlerde ahlat-ı erbaa teorisinin vurgulandığı ve tasavvuf yolculuğunun ahlat-ı erbaa metaforuyla anlatıldığı bilinmektedir.

Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarında sarılık hastalığıyla ilgili kullanımların incelendiği bu makalede tıp tarihi, halk hekimliği ve halk bilimi alanlarında dikkat çekici verilere ulaşılmış, bu verilerden hareketle Nevâyî'nin şiirlerinde ifade edilen durum ya da inançların günümüzde nasıl ve ne şekilde var olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Disiplinlerarası bir inceleme örneği olan bu çalışma sonucunda Ali Şîr Nevâyî'nin şiirlerinin muhteva ve belâgat yönünden zenginliği ve zamanını aşan ölümsüz yapısı bir kez daha ortaya çıkarılmıştır.

Kaynakça

- Açıl, B. (2017). *On Altıncı Yüzyılın Tanıklarından Cûşî ve Dîvânı*. İstanbul: Atlas Yayıncılık.
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Âli Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0>, [Erişim Tarihi: 15.09.2021].
- Alvan Çınar, T. (2005). *Emrî Dîvânı'nın Nazım Bilgisi ve Belâgat Yönünden İncelenmesi*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Argunşah, M. (1999). *Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî Tuhfe-i Murâdî (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka Lugati*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Avşar, Z. (2017). *Revânî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>, [Erişim Tarihi: 15.09.2021].
- Aydın, T. (2018). *Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir Kâbüsnâme*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayat, A. H. (2016). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Bedizel Aydın, M. ve Murad, S. (2019). *Nizâmü'l-Edviye*. Türkiye Bilimler Akademisi, <http://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/T%C4%B0BKM/Nizamul%20Edviye.pdf>, [Erişim tarihi: 20.09.2021].
- Binay, U. D. (2019). Leptospirozda Sarılık. *Sarılıklı Hastaya Multidisipliner Yaklaşım*, s: 71-81. (Ed.: Can Özlü, Hasan Alpay). Ankara: Akademisyen Yayınevi.
- Ceylan, Ö. (2005). Taşranın Altın Çiçeği Safran. *Osmanlı Araştırmaları*. 26(26), 147-162.
- Çiçekler, A. N. ve Kaçar, M. (2018). *Ruhun Yolculuğu: Ruhnâme (Sıhhat u Maraz-Hüsn ü Aşk)*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Demir, R. (2016). *Divan Şiirinde Renkler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eckmann, J. (1960). Küçük Çağatay Grameri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (X), 41-64.

- Erbay, F. (2013). Çağatay Türkçesinde Yer Alan Hastalık İsimleri. *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultay*. Ankara: TDK Yayınları, 1545-1558.
- Erdem, S. (1991). *Amber. DîA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.III, 7-8.
- Erdoğan, M. A. (2003). Türkçe El Yazması Bir Tıp Kitabı: İbda'î'l-A'raz ve'l-Cevâhir ve Evda'î'l-Menâfi' Fi'l-Nebâtât ve'l-A'kâkir. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII(2), 37-70.
- Gök, S. (2019). Klasik Şiirde Âşıkları Sevdâ Rengine Boyayan Bir Hastalık Çiçeği: Sarı Safran. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, 30 Aralık 2019, Karabük Üniv. Karabük: Karabük Üniv. Yayınları, 613-619.
- Güler, M. (2020). *Divan Şiirinde Tabâbet Unsurları*. Yüksek Lisans Tezi. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniv.
- İpekten, H. (2019). *Nâilî-i Kadim Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67155,naili-i-kadim-divanipdf.pdf?0,> [Erişim tarihi: 1.11.2021].
- İpekten, H. (2020). *Karamanlı Nizâmî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-265523/karamanli-nizami-divani.html>, [Erişim tarihi: 1.11.2021]
- İsen, M. (1997). *Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaçar, M. ve Akdağ, A. (2015), *Tasavvuf-Name: İnceleme-Metin-Sadeleştirme-Tıpkıbasım*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Kadioğlu, S. (2001). Nâbî'nin Hayriyyesi'nin Mebhas-ı Lâzime-i Hikmet-ü Tıp Bölümü; Şair Gözüyle 17. Yüzyıl Osmanlı Tıbbına Eleştirel Bir Bakış. *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, Derleyen: Hidayet Yavuz Nuhoglu, İstanbul, 417-435.
- Karacan, T. (1981). *XVII. Yüzyıl Şairlerimizden Sâbit ve Edisyon Kritikli Divan Metni*. Erzurum: Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaman, G. (2012). Perîşân Çiçek Sünbül ve Klasik Türk Şiirinde İşleniş. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 288-319.
- Karaörs, M. M. (2006). *Nevâdirü's-Şebâb*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kartal, A. (2000). Ali Şîr Nevâî'nin Mecâlisü'n-Nefâ'is İsimli Tezkiresi ve XVI. Asırda Yapılan Farsça İki Tercümesi. *Bilig*, 13, 21-63.
- Kaya, Ö. (1996). *Fevâidü'l-Kiber*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, B. A. (2015). Klâsik Türk Şiirinde Şifalı Bitkiler Üzerine Bir Deneme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 15, 263-314.
- Kemikli, B. (2007). Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 19-36.
- Kesik, B. (2020). *Aydınlı Visâlî Dîvânı*. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Kocabaş, M. (2019). *Şeyhi Divanında Sosyal Hayat*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniv.
- Kut, G. (1989). Ali Şîr Nevâî. *DîA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., II, 449-453.
- Kut, G. (2003). *Garâibü's-Sıgar*. Ankara: TDK Yayınları.

- Küçük, S. (t.y.). *Bâkî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0>, [Erişim tarihi: 1.11.2021].
- Nuhoğlu, G. (2021). Fettâhî'nin Hosn u Dil (Hüsn ü Dil)'i ile Fuzûlî'nin Sıhhat ve Maraz'ının Mukayesesi. *Şarkiyat Mecmuası*, 38, 89-109.
- Öger, A. (2020). *Nevbetî Ömer Karim*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nevbeti-omer-karim>, [Erişim tarihi: 15.10.2021].
- Ömeroğlu, Ö. (2009). *Amber Taşının Takıda Sembolik ve Estetik Rolü*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniv.
- Öntürk, A. (2017). Divan Şiirinde Renkler. *Ulakbilge*, 5(12), 973-982.
- Özçelik, S. (2010). *XVII. Yüzyıl Sosyal Hayatı'nın Nâbî Divânı'na Yansımaları ve Anlam Çerçevesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniv.
- Sağdıç, H. (2019). Klasik Sonrası Dönem Çağatay Edebiyatı'nın Doğu Türkistan Sahası Şairlerinden Nevbetî ve Divanı. *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi (Ijouts)*, 3(5), 56-82.
- Santur, A. (2018). Anadolu Halk Hekimliğinde Geleneksel Olarak Adlandırılan Bazı Hastalıklarla, Tedavileri Arasında Görülen Sempatik İlişki. 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek ve İnançlar*, Ankara, 4, 301-317.
- Saraç, Y. (1995). *Emrî Dîvânı*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Şahin, E. (2011). *Baki Divanına Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniv.
- Şen, F. M. (2002). *Tâcîzâde Ca'fer Çelebi Divanı'nda XV. ve XVI. yy. Osmanlı Toplum Hayatı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniv.
- Telli, B. (2017). *Kenzü's-Sıhhatü'l-Ebdâniyye Eser-i Mürşid-i Osmaniyye*. Doktora Tezi. Adıyaman: Adıyaman Üniv.
- Toprak, Y. (2017). *Kanûnî Devri İhtişamının Divan Şiirine Yansıması (Hayâlî, Bâkî ve Taşlıcalı Yahyâ Divanlarında Değerli Taşlar)*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Çağ Üniv.
- Türkay, K. (2000). *Bedâiyü'l-Vasat*. Ankara: TDK Yayınları.
- Uysal, İ. N. (2020). Türk Dili Tarihinde Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinleri ve Tabîbçılık. *Tarihsel ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Tıp: Metinler, Tarih, Uygulamalar, Kavramlar, Terimler*, (Editör: Dr. Meryem Arslan), Ankara: Detay Yayınları, 375-392.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Yeniterzi, E. (1998). Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 88-103.
- Yılmaz, K. H. (2014). 18. Yüzyılda Yetişmiş Uygur Divan Şairi Ömer Karim Nevbetî. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3, 23-31.
- Yurttaş, M. N. (2015). Leylâ ile Mecnûn Mesnevîsinde Tabâbet Unsurları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal Of International Social Research*, 8(41), 283-291.